

Pozitív polaritású elemek a magyarban

A vagy és a többiek*

1. rész

1. Bevezetés. Tanulmányunk fókuszában a diszjunkciót kifejező magyar lexikai elem, a *vagy* áll. A tagadást és diszjunkciót is tartalmazó mondatok, mint például az angol (1)-es mondat potenciálisan kétféle logikai értelmezést is megengednek, melyeket az 'egyik sem' (1a) és az 'egyik vagy másik nem' (1b) parafrázisokkal adhatunk vissza.

(1) *John doesn't like broccoli or cauliflower.*

János SEGÉDIGE.nem szereti brokkolit vagy karfiolt

'János nem szereti a brokkolit vagy a karfiolt.'

(a) Nem igaz, hogy János szereti a brokkolit vagy a karfiolt. ('egyik sem' értelmezés)

(b) János nem szereti a brokkolit vagy nem szereti a karfiolt. ('egyik vagy másik nem' értelmezés)

A két értelmezés közötti különbség – amint a parafrázisokból kiviláglik – a diszjunkció mondattagadáshoz viszonyított logikai hatóköri kétértelműségként írható le. Ebben a megközelítésben az 'egyik sem' értelmezés azáltal jön létre, hogy a diszjunkciót a mondattagadás közvetlen hatókörében, azaz szűk hatókörrel értjük (szűk hatókörű diszjunkció, SZD; l. (2a)), míg az 'egyik vagy másik nem' olvasat a diszjunkciónak a mondattagadáshoz viszonyított tág hatóköri értelmezésből származik (tág hatókörű diszjunkció, TD; l. (2b)).¹

(2)(a) NEM (p VAGY q)

(b) (NEM p) VAGY (NEM q)

SZABOLCSI (2002) azt a nagy hatású megfigyelést teszi, hogy a diszjunkció tagadáshoz viszonyított hatókörének tekintetében a nyelvek között eltérés mutatkozik: míg például az angol nyelvben az (1)-ben bemutatott diszjunktív tagadó mondat mindkét logikailag lehetséges értelmezése elérhető, addig például a magyar nyelvben az (1)-es mondat (3)-ban illusztrált magyar megfelelőjét csak a TD, azaz a (3b)-vel jelölt 'egyik vagy másik nem' értelmezés szerint lehet érteni.

* Köszönettel tartozunk anonim bírálóinknak hasznos kérdéseikért és megjegyzéseikért. Tanulmányunk a PPKE-BTK-KUT-23-2 számú projekt keretében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar támogatásával készült.

¹ Az 'egyik sem' értelmezés DE MORGAN első törvényéből, azaz (2a) és az alábbi (i)-gyel jelölt formula ekvivalenciájából következik:

(i) (NEM p) ÉS (NEM q)

(3) *János nem szereti a brokkolit vagy a karfiolt.*

(a) Nem igaz, hogy János szereti a brokkolit vagy a karfiolt. ('egyik sem' értelmezés)

(b) János nem szereti a brokkolit vagy nem szereti a karfiolt. ('egyik vagy másik nem' értelmezés)

SZABOLCSI e tekintetben az angol típusú nyelvek közé sorolja a görögöt, a románt, a bolgárt és a koreait, míg a magyarhoz hasonló nyelvek között említi az orosz, a szerbhorvátot, a szlovákot, a lengyelt, az olaszt és a japánt. A megfigyelt nyelvek közötti különbséget – ti. az 'egyik sem' értelmezésnek a nyelvek egy részében tapasztalható hiányát – azzal a hipotézissel magyarázza, hogy a diszjunkció kifejezésére szolgáló lexikai elem a nyelvek adott csoportjában – köztük a magyarban – ún. pozitív polaritású elem (PPE; ezeket a későbbi szakirodalom +PPE diszjunkciójú nyelveknek nevezi), míg más nyelvekben – mint például az angolban – a diszjunkció nem polaritásérzékeny (–PPE diszjunkciójú nyelvek).

A pozitív polaritású elemek szintaktikai kategóriájuk és morfoszintaktikai felépítésük tekintetében heterogén osztályt alkotnak (LADUSAW 1980; SAILER–RICHTER 2002; HOEKSEMA 2010, 2018). Közéjük sorolhatók többek között az olyan határozószók, mint az episztemikus modális *talán* vagy az evaluatív *sajnos* (NILSEN 2003; ERNST 2008); az angol *must* 'kell' modális segédige (ISRAEL 1996), az *already* 'már' és *still* 'még, még mindig' időhatározószók, a *highly* 'nagyon, kifejezetten' és *pretty* 'eléggé, meglehetősen' fok-mértékhatározószók; egy sor idiomatikus igei szintagma (pl. a holland 'jó helyzetben lenni' jelentésű *op rozen zitten* 'rózsákon ülni' idiomatikus igei kifejezés; HOEKSEMA 2010); a román *într-o clipită* 'egy szempillantás alatt' adpozíciós szintagma (ZAMFIRESCU 2015); a magyar határozatlan névmások (a továbbiakban: *vala*-névmások) és az *egy* határozatlan névelő (SZABOLCSI 2004); valamint a PPE-k osztályának legtöbbit kutatót képviselője: az egzisztenciálisan értelmezett angol határozatlan névelő, a *some*.

Első megközelítésben a PPE-k közös tulajdonsága az, hogy nem értelmezhetők egyes – leegyszerűsítéssel élve – „negatív” környezetekben. Így például (4)-ben az angol *some* névelő által bevezetett, egzisztenciálisan értelmezett határozatlan főnévi kifejezés a tagadáshoz (*not*) viszonyítva csak tág hatókört vehet fel, azaz a mondat tagadott részén kívül értelmezendő (SOME > NOT; (4a)). Az az értelmezés, amelyben a *some* logikailag a tagadás közvetlen hatókörében állna (NOT > SOME; (4b)), nem elérhető.²

² HOMER és BHATT (2019) a határozatlan főnévi szintagma részét képező PPE-k vonatkozásában azt is megmutatják, hogy ez az általánosítás a PPE-knek a logikai formában elfoglalt helyéből adódó hatókörére vonatkozik. Az általánosítás alól jól ismert szisztematikusan kivételt képez a tagadás metanyelvi használata:

(i) *Mary did not buy some books – she bought all of them.*

'Nem igaz, hogy Mari megvett néhány könyvet – mindet megvette.'

Miután tanulmányunk fő célja épp a magyarban PPE-nek tartható három elem viselkedésének összehasonlító empirikus vizsgálata, ezért a bevezető részben az illusztratív példákat az ebből a szempontból már jobban tanulmányozott angol nyelvből hozzuk.

(4) *Mary did not buy some books.**Mary* SEGÉDIGE.MÚLT *nem vesz néhány könyveket*

'Mari nem vett meg néhány könyvet.'

(a) Elérhető: Van néhány könyv, amelyet Mari nem vett meg. (SOME > NOT)

(b) Nem elérhető: Nem igaz, hogy Mari megvett néhány könyvet (= egyet sem vett meg). (NOT > SOME)

Közelebbről megvizsgálva azonban azt látjuk, hogy az ilyen „negatív” környezetekre való érzékenységen túl a PPE-k nem mutatnak teljesen egységes viselkedést. VAN DER WOUDE (1997) a PPE-ket „erősségük” szerint három csoportba sorolja – méghozzá az őket tiltó operátorok negativitásának „erőssége” alapján. E besorolás szerint a gyenge PPE-k (pl. a holland *al* 'már' és *nog* 'még, még mindig') csak az ún. anti-morfikus operátorok, mint például a mondattagadás hatókörében értelmezhetetlenek. A közepesen erős PPE-ket (pl. az angol *some* határozatlan névelő) ezzel szemben nemcsak az anti-morfikus, hanem az ún. anti-additív operátorok, mint például az angol *without* 'nélkül' hatókörében sem lehet értelmezni. Végül, az erős PPE-k (pl. a holland *allerminst* 'legkevésbé, egyáltalán') az anti-morfikus és az anti-additív környezetek mellett az egyszerű monoton csökkenő (angolul Downward Entailing, a továbbiakban rövidítve DE) operátorok (pl. *kevés, ritkán*) hatókörében is tiltva vannak.³

A PPE-k az anti-engedélyező operátor negativitásának erősségén túl annak elhelyezkedésére való érzékenységük szerint is különbözhetnek egymástól. A legtöbb PPE-t csak a vele egy tagmondatban elhelyezkedő, lokális anti-engedélyező jelenléte tiltja (LADUSAW 1980):

(5) *I didn't say that Mary bought some books.**én* SEGÉDIGE.*nem mondtam hogy Mari vett néhány könyveket*

'Nem mondtam, hogy Mari (meg)vett néhány könyvet.'

(a) Elérhető: Van néhány könyv, amelyről nem mondtam, hogy Mari megvette őket. (SOME > NOT)

(b) Elérhető: Nem mondtam, hogy van néhány könyv, amelyet Mari megvett. (NOT > SOME)

Amint a fenti, (5)-ös példa mutatja, amennyiben a tagadás nem a PPE *some*-mal azonos (időjeles) tagmondatban helyezkedik el, akkor – a (4)-es példával ellentétben, ahol a tagadás a *some* lokális tartományában, vele azonos tagmondatban áll – elérhető a *some*-ot a tagadás hatókörében értelmező hatóköri olvasat is

³ Egy f függvény akkor és csak akkor monoton csökkenő, ha a tartományába eső minden x -re és y -ra, amelyre $x \Rightarrow y$ teljesül, teljesül $f(x) \Rightarrow f(y)$ is. Egy f függvény akkor és csak akkor anti-additív, ha a tartományába eső minden x -re és y -ra teljesül, hogy $f(x \vee y) \Leftrightarrow f(x) \wedge f(y)$. Ez az ekvivalencia a tagadásra vonatkoztatva DE MORGAN első törvényének felel meg. Egy f függvény akkor és csak akkor anti-morfikus, ha anti-additív, és a tartományába eső minden x -re és y -ra teljesül, hogy $f(x \wedge y) \Leftrightarrow f(x) \vee f(y)$. Ez utóbbi ekvivalencia a tagadásra vonatkoztatva DE MORGAN második törvényeként ismert.

(l. (5b)). SPECTOR (2014) a francia komplex diszjunkció (*soit... soit 'vagy... vagy'*) példáján mutatja meg, hogy léteznek olyan – általa globálisnak hívott – PPE-k is, amelyek még akkor sem értelmezhetők egy anti-engedélyező operátor hatókörében, ha a PPE-t és az operátort akár egy, akár több tagmondathatár választja el.

A tanulmányunk fókuszában álló *vagy* a fenti két szempont alapján a közepesen erős lokális PPE-k közé tartozik, így a vele egy tagmondathatárban lévő anti-additív operátorok hatókörében nem értelmezhető. A PPE-k ugyanezen alosztályába tartozik az angol *some*, illetve a magyar *egy* névelő és a *vala*-névmások is (SZABOLCSI 2004).

Az eddigiekben a különféle PPE-eket tiltó környezetekről szóló leíró általánosításokat tárgyaltunk. Nem ejtettünk szót azonban arról, hogy a PPE-k pozitív polaritás-érzékenysége mit magyaráz. Ezt illetően egyelőre nem létezik az adatok széles körére kiterjedő, általánosan elfogadott elmélet. Az egyik javaslat SZABOLCSITÓL (2004) származik, aki a PPE-eket dupla negatív polaritású elemeként, „dupla NPE-kként” írja le. A negatív polaritású elemek egyes osztályai VAN DER WOUDE (1997) szerint ugyanazokra a rendre DE, anti-additív és antimorfikus logikai típusú operátorokra érzékenyek, mint a PPE-k, csak hogy amíg a PPE-k ezen operátorok hatókörében tiltva vannak, addig az NPE-k megjelenését éppen ezen operátorok jelenléte engedélyezi.

Az angol NPE-k talán legismertebb példája a *some* determináns negatív polaritású párja, az *any*. SZABOLCSI amellett érvel, hogy az angol *some* determinánshoz hasonló PPE-k egy negatív anti-engedélyező lokális hatókörében azért nem engedélyezettek, mert egyszerre két – egy-egy szemantikai tagadásként modellezett – formális NPE-jeggyel rendelkeznek. A javasolt elemzés szerint ezeket az NPE-jegyeket egy anti-additív operátor „aktiválja” a saját hatókörében, és egyszersmind közülük az egyik (de csak az egyik) NPE-jegyét – az NPE-k esetében szokásos módon – engedélyezi is. Egy ilyen konstrukció a PPE másik NPE-jegyének engedélyezetlensége miatt agrammatikus, hasonlóan a megfelelő operátor által nem engedélyezett NPE-khez. Azonban ha egy újabb negatív operátor engedélyezi a *some* másik NPE-jegyét, akkor a *some* engedélyezetté válik. A jelenséget – melyet először JESPERSEN (1909–1949) figyelt meg – az alábbi (6)–(7) példapár illusztrálja. A (6)-ban a lokális tagadás hatókörében értelmezve tiltott PPE (7)-ben – a főmondati tagadással kiegészülve – grammatikussá válik ugyanezzel a hatókör-értelmezéssel. Így míg (6)-ban az idézőjelek között jelzett olvasaton túl a *something* határozatlan névmás szűk hatókörű olvasata nem elérhető, addig ugyanez a szűk hatóköri olvasat (7)-ben elérhetővé válik.

(6) *You didn't see something.*

te SEGÉDIGE.nem láttál valamit

'(Te) nem láttál valamit.'

Nem elérhető: Nem igaz, hogy láttál valamit (= Nem láttál semmit).

(7) *I don't believe that you didn't see something.*

én SEGÉDIGE.nem hiszem hogy te SEGÉDIGE.MÚLT.nem láttál valamit

'Nem hiszem, hogy nem láttál valamit.'

Elérhető: Nem hiszem, hogy igaz, hogy láttál valamit (= Nem hiszem, hogy nem láttál semmit).

SZABOLCSI NPE-jegyekkel operáló megközelítése kellően általános ahhoz, hogy egyformán alkalmazható legyen a PPE-k szintaktikai kategóriájukat, illetve morfoszintaktikai felépítésüket tekintve egymástól nagymértékben eltérő alosztályaira. Emellett a PPE-knek tulajdonított két NPE-jegy „erősségük” szerint parametrizálható is lehet: az NPE-k VAN DER WOUDE (1997) által megkülönböztetett NPE-alsztályainak megfelelően ezen NPE-jegyek különböző altípusokba lehetnek besorolhatók. Egy adott PPE-ben megjelenő két NPE-jegy így különböző erősségű változatokban kombinálódhat egymással, mely eloszlásukat tekintve potenciálisan sokféle PPE-altípus megragadására teszi az elméletet alkalmazhatóvá (SZABOLCSI 2004: 430). Bár az általa így módon jósolt számos PPE-altípus létezésének ellenőrzése a jövő feladata, az elméletnek az ebben az irányban gazdagított változata kellően expresszívnek tűnik.

Nincs egyetértés azonban a tekintetben, hogy a PPE-viselkedés gyökere valójában azonos-e a különböző típusú PPE-k esetében. HOEKSEMA (2018) például a PPE-szerű viselkedés forrásának heterogenitása mellett foglal állást. Ezzel egybecsengő javaslatot tesz GIANNAKIDOU (2011), aki az angol (hangsúlyos) *some* azon tulajdonságát, hogy nem értelmezhető tagadás hatókörében, a *some* által bevezetett főnévi kifejezések kötelezően referenciális, illetve specifikus értelmezéséből vezeti le, míg az *unfortunately* típusú határozók esetében szinte a PPE-viselkedés forrása másból: ezen határozók veridikalitásából fakad.⁴ Mind HOEKSEMA, mind GIANNAKIDOU megközelítése szerint tehát az egyes PPE-típusok PPE-szerű viselkedésének egymástól eltérő okai lehetnek. Ugyanezt implicálja DOBROVIE-SORIN (2020) javaslata, amely szintén olyan elemzést dolgoz ki egyes francia határozatlan főnévi kifejezések PPE-státuszával kapcsolatban, amely kizárólag főnévi PPE-kre korlátozódik – más PPE-típusok ebből következően másfajta magyarázatot tesznek szükségessé. A PPE-státusz forrásának heterogenitását tételező megközelítés keretei közé könnyen beilleszthető SPECTORN (2014) a fent már említett francia *soit... soit* 'vagy... vagy' komplex diszjunkcióról szóló, CHERCHIA (2004, 2013) nyomán tett, és NICOLAE (2017) által a francia egyszerű (*ou* 'vagy') diszjunkcióra kiterjesztett javaslata, mely szerint egyes nyelvekben (esetleg épp a +PPE diszjunkciójú nyelvekben) a diszjunkció PPE-szerű viselkedése végső soron a diszjunkció értelmezésének skalaritásából fakad.⁵

Nemcsak a PPE-szerű viselkedési mintázatok forrásának tekintetében nincs teljes egyetértés a témával foglalkozó kutatók körében, hanem a tanulmányunk

⁴ Egy F propozicionális operátor akkor és csak akkor veridikális, ha Fp előfeltételezi, vagy belőle következik, hogy p igaz a beszélő $M_E(x)$ episztemikus modelljében; más esetben F nem-veridikális (GIANNAKIDOU 2006).

⁵ Ez a megközelítés nem korlátozódik szükségképpen a diszjunkcióra: FĂLĂUȘ (2018) egy román egzisztenciálisan értelmezett főneves kifejezés (*un NP oarecare* 'egy NP') esetében érvel amellett, hogy PPE-viselkedése skalaritásával, pontosabban az általa aktivált skaláris alternatívák kötelező „kimerítésével” magyarázható.

fókuszában álló diszjunkció PPE-státuszát vizsgáló korábbi kísérletes munkák empirikus eredményei is vegyes képet mutatnak. Ezen munkák legnagyobb része a diszjunkció +/-PPE-státuszának az anyanyelv elsajátításban megfigyelhető fejlődési útjára fókuszált, és sokkal kisebb figyelem övezte azt, hogy a felnőtt beszélők milyen mértékben érik el az egyes értelmezéseket. Ezzel együtt a legtöbb nyelvelsajátítást vizsgáló kísérlet tartalmazott – általában viszonylag alacsony létszámú – felnőtt kontrollcsoportot. Az ezekből a vizsgálatokból származó eredmények eleinte többnyire megerősítették a SZABOLCSI (2002) nyomán GORO (2004, 2007) és CRAIN (2012) által javasolt nézetet, amely szerint a diszjunkció viselkedése egy kétpólusú +/-PPE nyelvközi paraméter beállításából fakadóan vagy PPE-természetű, vagy nem PPE-természetű (azaz nem polaritásérzékeny) lehet.

A +PPE-nyelvek elsajátítását vizsgáló kísérletek egyikében PAGLIARINI et al. (2018) azt találták, hogy az olasz felnőtt kontrollcsoport ($n = 14$) számára sokkal nagyobb arányban fogadható el a diszjunktív tagadó mondatok TD-értelmezése, mint az SZD-értelmezés (TD – SZD: 91% – 25%). A TD-olvasat dominanciájára utalnak PAGLIARINI et al. (2022) magyar ($n = 16$; 90% – 28%) és francia ($n = 12$; TD-elfogadás: 96% – SZD-elfogadás: 17%) kontrollcsoportjának eredményei, valamint a GORO és AKIBA (2004a, 2004b) japán felnőtt kontrollcsoportja által elfogadott TD-értelmezések aránya ($n = 10$; TD = 100%) is. Végül, a VERBUK (2006) képválasztásos kísérletében részt vevő orosz felnőttek ($n = 6$) minden esetben a TD-értelmezést kódoló képet rendelték az elhangzott diszjunktív tagadó tesztmondatokhoz.⁶

A –PPE-nyelvek elsajátítását vizsgáló tanulmányokban azt találjuk, hogy a felnőtt beszélők számára az SZD-olvasat sokkal nagyobb arányban fogadható el, mint a TD-olvasat (pl. PAGLIARINI et al. (2022) holland felnőttjei ($n = 12$) az SZD-olvasatot 94%-ban, a TD-olvasatot pedig csak 8%-ban fogadták el). GEÇKIN et al. (2018) kísérletében a német felnőtt beszélők ($n = 22$) az esetek 91%-ában elutasítják a diszjunktív tagadó mondatok TD-értelmezését, ami nagyon erős SZD-preferenciára utal.

A +PPE- és –PPE-nyelvek közötti különbségről alkotott egyértelmű képet azonban jelentősen árnyalja néhány friss kísérleti eredmény. Az egyik olyan, a jelen szempontból viszonylag jól tanulmányozott nyelv, amellyel kapcsolatban ellentmondásos eredmények születtek, a francia. A korábbi elméleti szakirodalomban (SPECTOR 2014; NICOLAE 2017) fellelhető állításokkal összhangban PAGLIARINI et al. (2022) francia felnőtt beszélői, mint fentebb említettük, az esetek csupán 17%-ában fogadták el az SZD-olvasatot. Ezzel szemben LARRALDE et al. (2021) arról számolnak be, hogy francia felnőtt kontrollcsoportjuk ($n = 14$) az SZD-olvasatot az esetek 98,4%-ában elfogadta. Az alább részletesebben bemutatott, LUNGU et al. (2021) által végzett nyelvközi kísérlet eredményei LARRALDE et al. (2021) következtetéseivel konvergálnak, amennyiben az SZD-értelmezés vi-

⁶ GEÇKIN et al. (2018) anyanyelv-elsajátítást vizsgáló kísérletében a török felnőtt kontrollszemélyek ($n = 51$) a diszjunktív tagadó tesztmondatok TD-értelmezését szintén magas (98,5%-os) arányban fogadták el, de ahogy a szerzők rámutatnak, a törökben a diszjunkció által mellérendelt tárgyi NP-k esetében az NP-k esetjelöltsége is hatással van a TD- és SZD-olvasat közti választásra.

szonylagosan magas elfogadhatóságát mutatják a franciában (átlagosan 5,47 pont egy hétfokú Likert-skálán, ahol a 7-es érték jelöli a legmagasabb elfogadhatósági szintet). LUNGU et al. (2021) az olaszban is hasonlóan elfogadhatónak találták az SZD-jelentést (átlagosan 5,16 a hétfokú skálán), szemben PAGLIARINI et al. fent említett korábbi eredményeivel (PAGLIARINI et al. 2018), melyek az SZD-olvasat 25%-os elfogadhatóságát jelezték.

A mandarin kínai esete hasonlóan ellentmondásos: JING et al. (2005) mandarin gyerekek nyelvelsajátítását célzó kísérlete felnőtt kontrollcsoportjának tagjai (n = 10) maximális, 100%-os arányban fogadták el a TD-olvasatot, ami így a szerzők szerint (CRAIN 2012-vel összhangban) arra utal, hogy a mandarin a +PPE nyelvek közé tartozik. GAO et al. (2018) hasonló, bár kevésbé markáns képet festenek a mandarinról: felnőtt kontrollszemélyeik (n = 13) az esetek 70%-ában fogadták el a TD-értelmezést. A fentieknek ellentmondó adatokat mutat be JING (2008), amelyben a felnőtt kontrollcsoport tagjai (n = 12) mindkét értelmezést egyformán könnyen elérhetőnek találták (100%). A szerző emellett érvel, hogy kontextus hiányában a TD- és az SZD-értelmezés „egyformán prominens”. Ennek az eredménynek a tükrében a mandarin inkább –PPE-, semmint +PPE-nyelvnek tűnik, ellentétben JING et al. (2005), valamint GAO et al. (2018) álláspontjával. Az első olyan kísérletet, amelynek fő célja a két értelmezés felnőttek számára való elérhetőségének felmérése volt, LIU ÉS CHEN (2017) végezték. Habár ők is –PPE-ként kategorizálják a mandarint, eredményeik nem egyeznek meg JING (2008) korábbi eredményeivel. Mondatfolytatások megítélését vizsgáló kísérletük résztvevői (n = 30) konzisztensen azokat a diszjunktív tagadó mondatokat preferálták, illetve azon mondatok esetén válaszoltak gyorsabban, amelyeket az SZD-olvasatot hordozó mondatfolytatás követett. Eredményeiket úgy összegzik, hogy – JING (2008) állításával szemben, miszerint a két olvasat elérhetősége „egyformán prominens” – az SZD-olvasat nemcsak elérhető, hanem egyenesen az alapértelmezett olvasat a mandarinban.

Az eddig bemutatott empirikus eredmények a mandarin, a francia és az olasz diszjunktív +/-PPE-státuszával kapcsolatban tehát egymással ellentétes konklúziókat alapoznak meg. Bizonyos kísérleti adatok azonban még ennél is ellentmondásosabbak, ugyanis arra utalnak, hogy a diszjunktív viselkedése egy-egy nyelven belül nem más-más kísérletekben, hanem egyazon kísérleten belül mutat a PPE-kre jellemző, illetve azoktól idegen vonásokat. Fent már említett tanulmányukban LUNGU et al. (2021) a felnőttek mondatértelmezését vizsgálták a franciában, az olaszban, az angolban és a románban. E négy nyelv közül a korábbi feltételezések alapján a francia és az olasz +PPE-, míg az angol és a román –PPE-nyelvek. A kísérlet résztvevőinek feladata az volt, hogy diszjunktív tagadó stimulusmondatok folytatásainak elfogadhatóságát ítéljék meg egy 1–7-ig terjedő Likert-típusú skálán. A stimulusok egy részhalmazában ezek a mondatfolytatások a diszjunktív tagadáshoz (illetve egy másik anti-additív operátorhoz, az adott nyelv ’nélkül’ jelentésű adpozíciójához) viszonyított tág (TD), illetve szűk hatóköri (SZD) olvasatát kódolták, míg a stimulusok egy másik részhalmazára DE-operátorokat tartalmazott (pl. *few* ’kevés’, *rarely* ’ritkán’ és *doubt* ’kétli’). Az anti-additív tagadással és a ’nélkül’-lel ellentétben ezek a (nem anti-additív) DE-operátorok megengedik

például a *some*-hoz hasonló PPE-k – és ennek megfelelően SZABOLCSI (2004) szerint a diszjunkció – előfordulását közvetlen lokális hatókörükben.

LUNGU et al. kísérletének eredményei ellentmondásosak, a következők miatt. Egyrészt arra utalnak, hogy a diszjunkció a négy vizsgált nyelv egyikében sem mutat PPE-szerű viselkedést, hiszen az SZD átlagos elfogadhatósága mind a négy vizsgált nyelvben hasonlóan magasnak mutatkozott: az átlagos értékelések mindegyik esetben a hétpontos skála viszonylag szűk, 5,2 és 6,4 értékei közé eső sávjába estek. Az SZD-értelmezés ilyen magas elfogadhatósága váratlan a +PPE-nyelvekben, így a franciában és az olaszban, melyekben a korábbi irodalomból kiindulva azt várnánk, hogy a diszjunkció tagadáshoz viszonyított szűk hatókörü értelmezése – a diszjunkció PPE-státusza miatt – alacsony elfogadhatóságú.

A szerzők azonban az SZD-olvasat elfogadhatóságát nem önmagában, hanem más kritikus kondíciókhoz viszonyítva értékeli, mely szerintük mind a négy vizsgált nyelvben a diszjunkció PPE-szerű viselkedését erősíti meg. Statisztikai próbával igazolják ugyanis, hogy a négy vizsgált nyelvben a két anti-additív operátor (a tagadás és a 'nélkül') esetében a diszjunkció szűk és tág hatókörü olvasatának elfogadhatósága közötti különbség mértéke kisebb, mint a DE-operátorok esetében, ahol is a szűk hatókörü diszjunkció a tág hatókörünél jelentősen jobb elfogadhatóságú. Ez a mintázat szerintük nem meglepő a +PPE-nyelvekben (a franciában és az olaszban), amelyekben azt várjuk, hogy a diszjunkció nem jelenhet meg a tagadás és más anti-additív operátorok hatókörében, de DE-operátorokhoz viszonyított szűk hatókört felvehet. A jelenség azonban váratlan a –PPE-nyelvekben (az angolban és a románban), ahol a diszjunkció elvileg ugyanúgy megjelenhet a tagadás és a 'nélkül', mint a DE-operátorok hatókörében. A +PPE-, illetve –PPE-nyelvek között várt különbség hiányából (azaz abból a tényből, hogy a szűk hatókörü diszjunkció mind a négy vizsgált nyelvben a DE-operátorokat „részeseíti előnyben” az anti-additív operátorokhoz képest) a szerzők azt a konklúziót vonják le, hogy valójában nincs kvalitatív különbség a feltételezhetően +PPE- és –PPE-nyelvek között abból a szempontból, hogy a diszjunkció minden nyelvben PPE-szerű viselkedést mutat.

LUNGU et al. kísérlete tehát összességében vegyes képet mutat a diszjunkció potenciális PPE-státuszát illetően az általuk vizsgált nyelvekben. SURÁNYI és GULÁS (2022) magyar adatok feltárására irányuló, egy elfogadhatósági és egy igazságérték-ítéleti feladatot bemutató tanulmányának eredményei hasonlóképpen egyszerre jelzik a *vagy* PPE-szerű és nem PPE-szerű viselkedését. A diszjunkció PPE-ként való kezelése ellen látszik szólni, hogy elfogadhatósági kísérletükben – amelyben a lehetséges hatókörü értelmezések elérhetőségét egy 1-től 5-ig terjedő Likert-típusú skálán mérték – résztvevőik az SZD-, illetve a TD-stimulusokra adott ítéleteinek átlagai között nem volt az SZD gyengébb elfogadhatóságából származó szignifikáns különbség. Bár az SZD-olvasat elfogadhatóságát a kísérlet degradáltnak találta, a degradáció mértéke viszonylag mérsékeltnek látszott (átlag: 3,05 az ötfokú skálán). Emellett SURÁNYI és GULÁS második, a prozódia hatását vizsgáló kísérletének eredményei is azt jelzik, hogy a magyar diszjunkció nem mutatja tökéletesen a PPE-ktől elvárt mintázatot. A korábbi, fent idézett irodalom szerint agrammatikus SZD-értelmezést ugyanis az ennek kedvezőbb prozódiai

kondícióban a résztvevők az esetek 45%-ában elfogadták; ráadásul ugyanez az olvasat még a számára kedvezőtlenebb (a TD-olvasat számára kedvezőbb) prozódia mellett sem volt teljesen elérhetetlen: az esetek 22%-ában elfogadható volt.

LUNGU et al. munkájához (2021) hasonlóan azonban SURÁNYI és GULÁS (2022) eredményeinek is van olyan aspektusa, amely a diszjunkció PPE-státuszát támasztja alá. Ilyen aspektus egyrészt maga a tény, hogy az első kísérletben az SZD-olvasat degradáltak, nem pedig magasan elfogadhatónak mutatkozott. A második, prozódiai percepciók kísérlet szintén részben alátámasztja a *vagy* PPE természetét: a TD-értelmezés ugyanis mindkét prozódiai kondícióban statisztikailag szignifikánsan nagyobb arányban volt elfogadható, mint az SZD-értelmezés. A TD-értelmezést az SZD-értelmezésnek kedvezőbb prozódiai kondícióban a válaszok 66%-ában, míg az TD-olvasat számára kedvezőbb prozódia mellett a válaszok 92%-ában fogadták el a résztvevők. Ez a TD-olvasat irányában mutatott preferenciára, azaz – a PPE-ktől elvárható módon – a diszjunkció tagadáshoz viszonyított szűk hatókörű SZD-olvasatának diszpreferenciájára utal.

Összefoglalva: a fenti két tanulmány eredményei ellentmondásos képet festenek a diszjunkció PPE-státuszáról az általuk vizsgált nyelvekben. Egyfelől mindkét kísérlet eredményeiből kiolvasható, hogy az irodalom alapján tiltottnak jó-solt SZD-értelmezések abszolút elfogadhatósága a vártnál jóval magasabb, ami problémássá teszi a diszjunkció PPE-ként történő elemzését. Másfelől azonban az SZD-olvasat elfogadhatóságát más kondíciókhoz viszonyítva mind LUNGU et al., mind – prozódiai kísérletükben – SURÁNYI és GULÁS PPE-szerű elfogadhatósági mintázatot is talál az adatokban.

Mindezen előzmények alapján jelen kutatásunk célja a magyar diszjunkciót kifejező elem, a *vagy* ellentmondásos PPE-viselkedésének kísérletes módszerekkel történő vizsgálata, melynek során a szakirodalom alapján a *vagy*-ot vele azonos PPE-alosztályba sorolható „klasszikus” PPE-kkel: az *egy* határozatlan névelővel bevezetett főnévi szintagmákkal és a *vala*-névmásokkal hasonlítjuk össze. A „klasszikus” PPE-k viselkedésének – például egy anti-engedélyező közvetlen hatókörében történő értelmezés elfogadhatóságának – kísérletes vizsgálata nemcsak a magyar, de a nemzetközi szakirodalomban is kevésbé tanulmányozott témának számít. Ezért tanulmányunk két fő kérdése közül az első az, hogy a magyarban az általunk vizsgált „klasszikus” PPE-k a szakirodalomban elvártaknak megfelelően viselkednek-e, azaz tiltottak, alacsony elfogadhatóságúak-e a velük egy tagmondásban elhelyezkedő tagadás közvetlen hatókörében. Amennyiben kísérletünk eredményei alapján erre a kérdésre pozitív válasz adható, akkor e PPE-k megfelelő összehasonlítási alapot szolgáltatnak a *vagy* PPE-státuszának vizsgálatához. Tanulmányunk második fő kérdése épp ezzel függ össze: arra keressük a választ, hogy a magyar diszjunkció a két „klasszikus” magyar PPE-vel azonos viselkedést mutat-e.

(Folytatjuk.)

SURÁNYI BALÁZS – GULÁS MÁTÉ
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Pázmány Péter Katolikus Egyetem